

Malá filosofie člověka

Jan Sokol Slovník

filosofických pojmů

VYŠEHRA D

JAN SOKOL

Jan Sokol

**Malá filosofie člověka
a Slovník
filosofických pojmů**

VYŠEHRA D

Šesté, přepracované vydání

© Jan Sokol, 2010

ISBN 978-80-7429-056-5

Úvodem	9
------------------	---

MALÁ FILOSOFIE ČLOVĚKA 13

1. Filosofie: mezi vědou, uměním a mýtem . . .	15
2. Jak vidíme a slyšíme	23
3. Vnímání a pozornost	28
4. Věci, slova a pojmy	32
5. Jazyk a myšlení	40
6. Člověk na světě	48
7. Sváteční a všední, mýtus a logos	56
8. Já a ty	63
9. Jednání a svoboda	68
10. Hra	74
11. Řeč jako hra	79
12. Čas	84
13. Vědění a věda	93
14. Pravda	106
15. Měřítka a poměr	113
16. Podoba a nápodoba	119
17. Život	126
18. Příroda	133
19. Nutnost a náhoda	139

20. Technika	144
21. Společnost, instituce a stát	152
22. Hodnoty a peníze	161
23. Mrav a společnost	170
24. Morálka a etika	176
25. Právo	184
26. Text a výklad	191
27. Město	197
28. Dějiny	203
29. Co se v dějinách děje?	212
30. Civilizace kultura a náboženství	219
31. Tolerance a pluralismus	227
32. Člověk a svět	234

SLOVNÍK FILOSOFICKÝCH POJMŮ . . .	239
-----------------------------------	-----

Doporučená literatura	357
---------------------------------	-----

*Neboť studium filosofie není k tomu, abychom věděli,
co se kdy lidé domnívali, ale jak se to má s pravdou věcí.*

(Tomáš Akvinský, *De coelo, commentarius*, I, 22)

Tato knížka vznikla z přednášek úvodu do filosofie, určených především pro studenty jiných oborů, pro něž je filosofie součástí společného základu. Může však posloužit i jako první uvedení do pestrého světa filosofické problematiky studentům oborové filosofie, učitelům a dalším zájemcům.

Jako řada jiných oborů lidské činnosti je i filosofie v současné době velice mnohotvárná a často rozptýlená. Množství publikací a časopisů už nemůže nikdo obsáhnout, a tak se filosofická diskuse rozpadá do různých okruhů a škol a stává se nepřehlednou. O to obtížnější je pak filosofii učit. Také proto jsem se v této knížce pokusil přistoupit k úvodnímu výkladu filosofie z jiného konce, než je tradiční výklad dějin filosofie. Ty jistě zůstanou podstatnou součástí filosofie jako takové, jako úvod se však podle mého názoru dnes příliš nehodí. Pokusím se vysvětlit proč.

Dějiny filosofie představují veliký objem cenného pozitivního vědění, které lze učit, vykládat i zkoušet. Začátečníka však mohou snadno svést k falešné domněnce, že filosofie je stejně jako jiné vědy také právě jistým objemem vědomostí. Jako se botanika zabývá rostlinami, zabývá se filosofie filosofy, jejich myšlenkami, vývojem a vzájemnými spory. Pokud ve výkladu pro množství „látky“ nezbude dost místa pro výklad vlastních postojů a názorů aspoň některých filosofů, ztratí se celý smysl filosofic-

kého zkoumání a filosofické diskuse. Zbude z něho řada jmen, pár životopisných dat a několik moudrých hesel („Nevstoupíš dvakrát do téže řeky“, „Poznej sebe sama“, „Myslím, tedy jsem“ nebo „Bůh je mrtev“), která se sice mohou tu a tam hodit jako ozdoba řeči a doklad všeobecné vzdělanosti, pro kritické přemýšlení o životě a světě však nemají sama o sobě valnou cenu. Tak se i filosofie může snadno stát uzavřenou disciplínou pro odborníky, kteří se to všechno naučili a pokračují v tomto bádání. Jenže proč s ní potom obtěžujeme i další studenty a vědce, kteří se chtějí věnovat jiným předmětům?

Povzbuzen několika příklady z poslední doby pokusil jsem se tedy o úvod do filosofického myšlení, který se opírá o filosofická témata. Abych hned na začátku „přiznal barvu“, nazval jsem ho filosofií člověka. Jak uvidíme, nejde v něm zdaleka jen o člověka jako takového; člověk, jeho jednání, poznávání a myšlení jsou tu však výchozím bodem. Na rozdíl od filosofie vědy nebo filosofie jazyka se zde tedy výklad soustřeďuje a pořádá kolem člověka jako tělesného bytí na světě, jako bytosti dějinné, jako společenské a mravní osoby.

Toto pojetí také umožňuje ukázat přímé vztahy mezi filosofickým myšlením a jinými oblastmi lidské duchovní činnosti, především vědou, ale i třeba uměním, technikou, právem nebo náboženstvím. Vidina, která mne při tom vedla a kterou jsem měl stále před očima, je ukázat všudypřítomnost filosofických témat a otázek a podnítit tak studenty k tomu, aby i v oboru svého vlastního studia začali přemýšlet také filosoficky. Proto jsem omezil klasická filosofická témata, jako je bytí a vědomí nebo duch a hmota. To, oč v nich šlo a jde, se v mé přednášce, doufám, neztratilo, je však zařazeno pod jinými tituly. Naopak jsem se odvážil zařadit četné exkursy do hájemství jiných, do jazykovědy, historie, sociologie a práva, i když se v těchto oblastech přirozeně pohybují jen jako diletant.

Za přednáškami následuje slovník filosofických pojmů jako připomínka, že těžištěm práce by mělo být vlastní studium, to jest četba. Obsahuje něco přes tisíc stručných hesel z filosofie a dalších humanitních věd, která by měla pomáhat při četbě. Ani zde jsem se však nevyhýbal osobním stanoviskům. Jsou tu hojně zastoupeny řecké a latinské pojmy, které se dnes v naší filosofické literatuře vyskytují daleko častěji, než by znalosti těchto jazyků odpovídalo. Pro nové vydání jsem některé kapitoly přepsal, rozšířil slovník a po zkušenostech doplnil otázky.

Ukázalo se totiž, že nebezpečí poměrně přístupného textu je v tom, že jej lze přečíst bez velkého přemýšlení, takže obsah po čtenáři steče jako voda.

Nemusím dodávat, že za každou kritiku budu upřímně vděčen. Že jí má tato knížka i po pěti vydáních stále zapotřebí, je mimo pochybnost. Naopak o to, co v ní snad má nějakou cenu, se z velké části zasloužili jiní. Především Zdeněk Pinc, který mne k tomuto pokusu inspiroval a trvale povzbuzoval, a další kolegové i studenti, kteří knížku trpělivě a s tužkou v ruce přečetli, a mnoho dalších, živých i mrtvých, kteří mi za celá léta poskytli potěšení filosofického rozhovoru a tím i témata a látku k přemýšlení. Kdybych se pokusil některé z nich jmenovat, určitě bych jiné zapomněl.

V Praze, v únoru 2007

Pro šesté vydání jsem upravil a rozšířil pár kapitol, opravil chyby a přehlédl slovník i literaturu. Základní myšlenka i struktura knížky se ale nezměnila.

V Praze, v červenci 2010

MALÁ FILOSOFIE ČLOVĚKA

1. FILOSOFIE: MEZI VĚDOU, UMĚNÍM A MÝTEM

Když má člověk hlad nebo když něco úporně shání, nebývá s ním řeč o ničem jiném. Když ho bolí zuby, když má strach, když někam spěchá, není řeč vůbec o ničem.* Ale čas od času se může stát, že člověku zrovna nic nechybí, nikam a nic nemusí – a to by mohla být chvíle pro filosofii. Mohla, ale nemusela, neboť s takovou vzácnou chvílí může člověk naložit všelijak. Především a nejčastěji se ji hned pokusí nějak „zabít“: vezme si noviny, křížovku, pustí televizi – a je po ní. Proč člověk zabíjí volné chvíle? Z úplně stejného důvodu, jako zabíjí lvy nebo zmije: protože z nich má strach. Taková živá, nezabítá, prázdná volná chvíle totiž není jen tak. Člověk se najednou octne úplně sám se sebou. A kdo se sebou neumí zacházet a není na sebe zvyklý, nemůže to dlouho vydržet. Cítí se jako vášnivý kuřák, kterému v neděli odpoledne došly cigarety: hrozně mu něco chybí. Je to protivná nuda a otrava. Člověk si kouše nehty, bubnuje prsty do stolu. Hrozně rád by tu chvíli zabil – ale zrovna není čím. Už aby bylo pondělí.

Chvilím volného času, kdy člověku nic nechybí, není ničím posedlý a nic nemusí, říkali staří Řekové *scholé*. Římané toto

* „Na bolení zubů filosofie nepomáhá.“ (Německé přísloví)

slovo převzali a od nich všichni ostatní, až z něho vznikla naše škola. Zní to málem jako ironie, ale škola by tedy mělo být to místo, kam se člověk těší, kde nemusí spěchat a ničeho se bát, kde má čas i pohodu na to, aby přemýšlel. Už jste takovou školu někdy viděli? Já také ne. A přece by tak měla vlastně vypadat každá. Jak je to možné? Jak se mohlo stát, že z volného času k přemýšlení, ze *scholé*, vznikla právě škola – místo, kde si žáci a učitelé často jdou na nervy a vzájemně se nudí, pokud se zrovna nebojí nějaké zkoušky? Jak se mohlo stát, že je-li pro nás dnes něco protikladem, pravým opakem školy, bude to ze všeho nejspíš volný čas, volno, prázdniny – čili právě a doslova řecká *scholé*?

Nejspíš to také nějak souvisí s tím, že dobře nakládat s volnou chvílí, *scholé*, je velké umění. Naložit s ní tak, aby zůstala volná, aby se neztratila v nějakém zájmu, a přitom aby nebyla prázdná, nudná, otravná. Nejlépe to dovedou docela malé děti, které se radují z kde čeho. Všechno je pro ně nové, zajímavé, napínavé: jede auto, letí moucha, na zemi leží kamínek. To všechno je pro malé dítě událost. Během času, jak dítě roste, začne si na takové věci zvykat: tohle už jsem viděl, tam už jsem byl, na tom přece nic není. My dospělí je v tom mohutně podporujeme: „Co zase máš? Letí moucha – a co má být? Nech si ty hloupé otázky a radši dávej pozor na cestu, ať nezakopneš!“

Tak vida – dávej si pozor na cestu. Podivná věc, ale dějiny filosofie začínají právě takovou směšnou historkou o řeckém filosofu Thalétovi z Milétu, jak chodil po dvoře a díval se tak upřeně na hvězdy, až zakopl a spadl do studny. Musela ho odtud vytáhnout obyčejná děvečka a učenec od ní dostal co proto: „Co nám chceš vyprávět o nebi, když nedokážeš pořádně chodit ani po zemi?“ Co jí tenkrát velký Thalés odpověděl, historka nepraví. Nejspíš se na žádnou odpověď nezmohl a byl rád, že je naživu a venku ze studny. Nezdá se ale, že by se z toho byl „poučil“: kdyby se byl totiž přestal zajímat o hvězdy a tajemství světa a jen se naučil bezpečně pohybovat po dvoře, určitě bychom o něm dnes nemluvili. Takových lidí bylo na světě vždycky dost.

Co odpověděl Thalés děvečce se asi už nikdy nedozvíme. Ale jakousi odpověď – pravda, o dvě století později – můžeme najít u největšího z řeckých filosofů, u Platóna. Je také velice překvapivá a na první pohled nedává velký smysl. Platón totiž jednou napsal, že začátkem každého pořádného filosofování je údiv, úžas. Platón byl jistě velký filosof – ale tohle snad trochu

přehnal. Filosof, to je přece takový milý starší pán, trochu podivínský, který se moc nestará o obyčejné a praktické věci – po pravdě řečeno, ani se v nich moc nevyzná – a místo toho si láme hlavu otázkami, které nikoho jiného nepálí. Filosofování prý také nějak souvisí s moudrostí a moudrý člověk, to je přece někdo, kdo všemu rozumí a všude už byl, kterého nic nepřekvapí a nade vším spíš mávne rukou. Ale aby se divil nebo žasnul nad kdejakou hloupostí jako malé dítě? To snad ne.

A přece je docela jisté, že Platón to své podivné tvrzení myslel úplně vážně. Je dokonce dobře možné, že při tom měl na mysli právě Thaléta a jeho úžas nad tím, co se děje nad našimi hlavami, na obloze. – Počkat, na obloze že se něco děje? Vždyť je to pořád totéž, každý den a každý rok! – Ovšem, a to je právě to, co Thalétovi i jeho žáku Anaximandrovi vrtalo hlavou. Všichni lidé odjakživa vědí, že slunce ráno vychází a večer zapadá, od rána do večera že je den a od večera do rána noc, že po dni přichází večer a po noci zase ráno. Že to tak vždycky bylo, je a bude a že se podle toho člověk musí zařídit, aby nezůstal někde v divočině, když se stmívá. Je to tak přirozené a samozřejmé, že když o něčem chceme říci, že je to opravdu jasné, přirovnáme to buď k facee anebo ve slušnější společnosti právě ke slunci.

Ale už dávno, dávno před Anaximandrem se tu a tam objevili lidé, kteří si uvědomili, že na tom vlastně není jasné vůbec nic. A jestli je někdo mezi námi hlupák, je to spíš ten, komu to jasné připadá. Jistě, kámen leží u cesty, ležel tam včera a bude tam zřejmě ležet i zítra, dokud ho někdo neodvalí nebo neodnese. Jenže slunce neleží u cesty jako kámen. Je každou chvíli někde jinde. Pohybuje se jako člověk nebo živé zvíře. Někde ráno vyjde, pak stoupá výš a v létě ještě výš, pak se začne zase vracet dolů k zemi a nakonec večer zapadne a zmizí. Je pryč a není po něm ani stopy. Jak to, že druhý den zase vyjde? Kde bylo? Jak se dostalo ze západu na východ? A stane se to zítra zase? Musí se to stát? A co kdyby zítra nevyšlo?

Kdyby zítra nevyšlo slunce, byl by s námi se všemi konec. Proto se lidé už před tisíciletími začali starat o to, proč vlastně slunce ráno vychází. A protože jim na tom skutečně záleželo, starali se i o to, co by se mělo udělat, aby zítra zase vyšlo. Výsledkem jejich pozorování, starostí a přemýšlení byly mýty. Podle řeckého mýtu je slunce ohnivý vůz boha Héliá, který s ním každý den projíždí oblohu, večer zajede do moře a do podsvětí, kde si ohniví koně odpočinou a ráno je Hélios zase zapřáhne

a vyjede s nimi na nebe. A aby si nikdo nemyslel, že to tak musí být vždycky, vypráví báje i o tom, jak se Hélios jednou nechal uprosit a půjčil koně svému synu Faetónovi. Ten je ovšem neuměl řídit, koně se splášili a Faetón zahynul. Od té doby i Hélios ví, že svůj vůz nesmí půjčovat, a tak je jisté, že zítra s nimi zase v pořádku vyjede tak, jako včera a před tisíci lety. Kdyby ovšem lidé Héliá nějak urazili nebo dopálili – kdo ví, co by se mohlo stát.

Něco takového nejspíš slyšela kdysi v dětství i Thalétova děvečka, zapamatovala si, že když se bude k Héliovi chovat uctivě a náležitě, že on zítra zase vyjede, a že si tedy se sluncem na zítra už hlavu lámat nemusí. Příběh o Héliovi a Faetónovi nejspíš slyšel také Thalés, jenže mu z nějakého důvodu nestačil. Možná proto, že slyšel o jiných bájích, které vycházení slunce vysvětlovaly jinak. Možná také proto, že mu přišlo podivné, aby tak důležitá funkce závisela na někom – byť by to byl jeden z věčných bohů. Nesvědčí sama pravidelnost slunečního běhu spíš o tom, že to bude jinak?

Báji o Héliovi a Faetónovi už dnešní člověk nedokáže číst jinak než jako pohádku. Jako více méně zábavné povídání pro děti, které ale nebereme vážně. Tím, jestli slunce zítra ještě vyjde, si hlavu nelámeme – stejně jako Thalétova děvečka. A když se na to začnou ptát malé děti a nedají se odbýt, budeme jim vyprávět něco jiného. Bude to méně zábavné a hůř pochopitelné, budou tam všelijaké složité představy a těžko srozumitelná slova jako gravitace, setrvačnost nebo planetární soustava. Budeme jim muset vysvětlit, že ne Slunce, ale Země se vlastně pohybuje, i když to tak vůbec nevypadá a děvečka by se tomu srdečně vysmála. Ostatně podobně, jako se my smějeme Faetónovi.

Je tu ovšem také jistý rozdíl. O Zemi, o Slunci, o hvězdách a o světě víme dnes mnohem, mnohem víc všelijakých podrobností, nad nimiž by Thalés teprve žasnul. Pokud to sami nevíme a třeba v hodinách astronomie jsme se věnovali nějakým zábavnějším věcem, přece jen víme, že jsou tu nějaké knihy a že jsou tu lidé, kteří celý život nic jiného nedělají, než že pozorují, počítají a přemýšlejí právě o slunci. Že je tu věda a že tu jsou vědci. Ti by také možná dovedli vysvětlit Thalétovi a Anaximandrově, proč slunce každý den ráno vyjde znovu, dokonce v kolik hodin a sekund, jaká je předpokládaná životnost našeho slunce, odkud se bere jeho energie a kolik jí asi je – a spoustu dalších úžasných, více nebo méně užitečných věcí.

Ale dokázali by to vysvětlit také děvečce? Sotva. Ta by totiž mávla rukou a vůbec by je nepustila ke slovu. Kdyby jí někdo začal vykládat o slunci, pouštěla by to všechno druhým uchem ven – podobně jako někteří z nás v hodinách astronomie ve škole. Takže dobrý astronom, který dovede věci srozumitelně vysvětlit, by si asi docela dobře popovídal s Thalétem, s Anaximandrem, s Platónem a s docela malými dětmi – kdežto s děvečkami všech dob a národů by musel mluvit o něčem jiném. Vědci, filosofové a malé děti – není to zvláštní společnost? Na první pohled možná ano. Ale stačí si připomenout Platónovo tvrzení o počátku filosofie a budeme doma: jsou to přece všichni ti, kteří dovedou nad něčím žasnout.

Mezi vědou a filosofií je ale ještě jiná, docela jednoduchá souvislost. Tak jako se z Thalétova zájmu a z jeho pochybností postupem času vyvinula astronomie, vznikaly i ostatní vědy z původně filosofických otázek. Po celou dobu svých dějin je filosofie jakýmsi semenišťem vědy a věd, jakýmsi „technologickým parkem“, kde se pěstují příznivé podmínky, v nichž teprve je věda možná. V současném světě je věda celým odvětvím lidské činnosti, které zaměstnává miliony lidí. Jako cokoli jiného lze nakonec i vědu provozovat jako pouhé „zaměstnání“, způsob obživy. Tím bychom se neměli nechat zmást. Když jsme před chvílí uvažovali o tom, že s dobrým vědcem by si Thalés měl co říci, měli jsme na mysli samozřejmě jen vědce, pro něž je jejich věda něčím víc. Protože jen takový vědec dokáže pochopit otázky dítěte (nebo filosofa) a dokáže jim sdělit něco, čemu zase porozumějí oni. Dokáže to právě proto, že jeho věda v sobě uchovala kousek filosofie, z níž kdysi vznikla: schopnost žasnout a potřebu rozumět.

Už jsme se zmínili o tom, že také filosofie z něčeho vznikla a na něco navazuje. Na otázky, jaké si později kladli filosofové – třeba právě o tom, proč zítra vyjde slunce – odpovídal už před nimi mýtus. A tak jako je věda dítětem filosofie, je filosofie dítětem mýtu. Vztahy mezi rodiči a dětmi, zejména v jistém věku, bývají většinou konfliktní: patnáctileté dítě se chce od svých rodičů oddělit, postavit se na vlastní nohy, být jiné než oni. Podobně je tomu i ve vztahu mýtu, filosofie a vědy. Věda, která přišla jako poslední, se ke své matce často nechce znát. Ty její moudré rady jí už lezou krkem a někdy mívá dojem, že jsou to vlastně prázdňé řeči. Nechte toho filosofování a zkuste jednou něco zjistit, změřit, dokázat – jako my vědci.

Filosofii se tak s dějinnou spravedlností vrací přesně to, co kdysi udělala svému otci – mýtu. A právě vrcholná řecká filosofie představuje vůči mýtu ten choulostivý pubertální věk. Řeční filosofové nenechali na mýtu suchý chlup. Mýtus, podle nich, neví co říká a nedovede své názory zdůvodnit. Neumí a nemůže rozlišit pravdu od pouhého zdání. Kazí lidem vkus a brání jim poznávat, jak věci skutečně jsou. Proto by Homéra měli vyhnat a ztlouci holí, usoudil starý Hérakleitos.

To všechno je nejspíš pravda, ale přece jen trochu povrchní. Zastírá daleko podstatnější podobnost, fakt, že mýtus, filosofii i vědu něco velmi podstatného spojuje: údiv a úžas nad světem, nad tím, jak věci jsou. Tuhle základní schopnost vidět i věci, které většina ostatních nevidí, a žasnout nad nimi, mají všechny tři – mýtus, filosofie i věda – společnou také s uměním.* Umění má s filosofií společný i původ z mýtu a na rozdíl od ní se za něj nikdy tolik nestydělo. Na rozdíl od umění však filosofie a věda dělají ještě další krok: nad divy světa, ve kterém žijeme a jsme, nestačí jen žasnout. Člověk je vybaven schopností přemýšlet, rozvažovat a hodnotit, které se tradičně říká rozum. Proto by se měl aspoň pokusit to, co spatřil a čeho si všiml, to, nad čím žasne a čemu se diví, nějak pochopit, vyjádřit, vyslovit, sdělit druhým lidem. Právě touto snahou o rozumové pochopení a přesné vyslovení, pokud možno v obecné podobě a závaznými pojmy, se filosofie a věda liší od umění a mýtu.

Tam někde mezi vědou, uměním a mýtem je tedy místo pro filosofii. V dějinách jsou celá dlouhá období, kdy se lidé bez filosofie obešli. Jsou to klidné doby, kdy se věci a svět mnoho nemění a lidé vystačí s tím, co slyšeli od svých učitelů a babiček. Kdy se mohou klidně pohybovat po dvorku, starat se o své hospodářství a jen dávat pozor, aby nespádli do studny. Pak ovšem přicházejí také doby, kdy se všechno mění. Kdy děti najednou nerozumějí svým rodičům a rodiče nerozumějí dětem. Potom nezbyvá než přemýšlet a hledat ve světě nové otázky a nové odpovědi, protože ty staré nám nic neříkají. Ne že bychom jim snad nerozuměli, ale přestaly nás zajímat. Ne že bychom je považovali za nesprávné, ale nejsou to naše otázky. V takových dobách kdysi vznikal mýtus, z mýtu vznikla filosofie a z filosofie věda. V takové době žijeme i dnes. Nevíme kudy kam. Lidé, kteří ne-

* „Umění, náboženství a filosofie se liší jen formou; jejich předmět je tentýž.“ (Hegel)

vědí, čím jsou, bývají snadnou kořistí demagogů, kteří jim věší na nos všelijaké „odpovědi“ a dokáží je strhnout k hrozným věcem. Ve dvacátém století jsme jich zažili dost a dost. Bylo to také proto, že jsme pro samé shánění a obstarávání věcí na dvorku neměli čas na přemýšlení.

Také proto se dnes tolik potřebujeme učit přemýšlet, aby nás kdekdo neopil rohlíkem.

Učit se člověk může dvojím způsobem. Buď tak, jako se učí třeba dějepis, to jest poslouchá a čte o tom, co kdy už na světě bylo. Anebo tak, jako se člověk učí plavat nebo hrát na kytaru – to jest tak, že se do toho sám pustí. Přemýšlení, to jest filosofii, se dá učit obojím způsobem. Buďto tak, že se člověk dozvídá o tom, co už řekli a vymysleli dávní nebo nedávní filosofové: učí se dějiny filosofie. To může být nesmírně zajímavé a užitečné, má to však v sobě jedno úskalí. Z dějin filosofie se může stát bezmyšlenkovité učení faktů: jmen, letopočtů, hesel a „slavných myšlenek“. Tím se ovšem ztrácí to hlavní: člověk se neučí přemýšlet. Proto se v této knížce pokusíme o tu druhou cestu. Budeme se učit přemýšlet přemýšlením o věcech. Zvolili jsme několik důležitých témat, na nichž se můžeme naučit ptát. Jsou to všechno věci velice prosté a samozřejmé, kde je na první pohled všechno jasné a není o čem mluvit. Ukážeme si, že je to omyl. Právě v těch nejobyčejnějších věcech se skrývají ty největší záhady, ta nejhlubší tajemství. To jen velmi nepozorní a otupělí lidé si myslí, že za tajemstvími se musí cestovat kdoví kam, číst obskurní knihy a polykat nějaké drogy. Kdo nevidí tajemství teď a tady, neuvidí je ani v Tibetu. Ale kdo se je naučil vidět a objevovat, naučil se filosoficky myslet.

Podle skálopevného přesvědčení všech filosofů – a nebylo jich na světě málo – je filosofie ta nejkrásnější věc na světě. Ale jako každá jiná pořádná lidská činnost, nedá se dělat jen tak, levou rukou. Především vyžaduje čas, a vyžaduje ho sama pro sebe. Kdo chce chvíli filosofovat, nemůže se přitom jedním okem dívat na televizi. Musí se svému přemýšlení skutečně věnovat. Filosofické myšlení vyžaduje také čerstvou hlavu, soustředění, píli, vytrvalost, vynalézavost. Zato – tvrdí filosofové – nikdy nikoho nezklame.

OTÁZKY

- Znáte nějaký mýtus? Čeho se týká? Co chtěl vyslovit, vyložit?
- Jaký je rozdíl mezi mýtem a pohádkou?
- Jak souvisí mýtus s poezií a literaturou? S divadlem?
- Čím se filosofie odlišila od mýtu a co jí na něm vadilo?
Ztratilo se tím něco důležitého?
- Jak se liší věda od filosofie? Jaké si kladou otázky?
Čeho se týkají? Čeho si všímají a co programově ignorují?
- Zkuste porovnat vědeckou a filosofickou výpověď o tomtéž
tématu, třeba o Slunci, o Zemi, o člověku.

2. JAK VIDÍME A SLYŠÍME

Řekli jsme, že filosofovat můžeme kdekoli a o čemkoli.* Takže čím začít? Tím, co máme zrovna před sebou? I k tomu se brzy dostaneme, ale začneme ještě o krůček dřív: jak to vidíme? Jenže to přece není žádná otázka! Máme dvě oči, které fungují podobně jako televizní kamery a podávají nám prostorový (stereoskopický) obraz okolí. Máme uši a slyšíme zvuky, to jest akustické, tlakové vlny ve vzduchu. Pak máme ještě čich a chuť, které pro člověka nehrají tak velkou roli jako pro zvířata, leda snad při jídle, a ovšem hmat, kterým snímáme povrchy předmětů. Máme jistou schopnost orientace, víme, kde je nahoře a dole, máme smysl pro rovnováhu – a to je tak skoro všechno. Máme nervovou soustavu, která přenáší informace po těle, a nakonec ovšem ještě nějaké řídicí ústředí, mozek, který je zpracovává jako počítač.

Nějak podobně jsme se to učili ve škole a tak si nejspíš také sami sebe představujeme – pokud si ovšem vůbec sami sebe nějak představujeme: častěji prostě žijeme, chodíme a jsme a na takové věci nemáme čas. Právě v této chvíli se ovšem pokoušíme filosofovat – to znamená, že čas máme. Zkusme začít tím nejoby-

* „Porozumět tomu, co jest, to je úkol filosofie.“ (Hegel)

čejnějším a nejméně záhadným z našich smyslů, to jest zrakem. O tom, jak funguje oko, víme hodně z fyziologie, a něco víme i o tom, jak se zrakové informace snímají, dopravují do mozku a zpracovávají. Víme, že právě zrak je pro člověka tím nejdůležitějším smyslem, který přijímá nejvíc informací. Proto také slovo „vidět“ používáme někdy v daleko širším smyslu. Když se s někým o něco přu a pak se ukáže, že jsem měl pravdu, řeknu mu vítězoslavně: „Tak vidíš!“

Ale co vlastně vidíme? To je zase otázka! Vidíme to, co máme před sebou, na co se podíváme. Vnímáme různobarevné skvrny, jak nám oční čočky promítají obrazy předmětů na sítnici. Ale pozor! Tady už něco nehraje. To, co nám oční čočka promítá na sítnici, jsou jistě různobarevné skvrny různých tvarů, světlejší a tmavší. Jenže když otevřeme oči, nevidíme žádné skvrny, ale právě věci, předměty. Dokonce i když se podíváme na inkoustovou skvrnu na papíře, máme sklon v ní vidět nějakou věc: jeden v ní vidí zvíře, druhý automobil, třetí třeba hrušku. Na tom jsou založeny různé psychologické testy. Jen v tom zvláštním a vcelku mimořádném případě, když se díváme na něco, v čem se ale ani trochu nevyznáme a co navíc nemá ani žádný určitý tvar jako kaňka, můžeme říci, že vidíme „skvrny“: třeba když si laik prohlíží rentgenový snímek nebo složité elektrické schéma. V takovém případě bychom mohli stejně dobře říci, že ve skutečnosti nevidíme nic. Protože k čemu jsou nám skvrny? Dozvíme se z nich něco? Umíme o nich něco říci? Zato zkušený lékař na rentgenovém snímku nevidí skvrny, nýbrž rovnou zlomeninu lebeční spodiny. Přitom to jistě není tím, že by měl lepší zrak: na sítnici má úplně stejné skvrny jako my – jenže se naučil vidět v nich zlomeniny. Asi tak, jako jsme se my kdysi v dětském pokoji naučili vidět věci.

Takže z barevných skvrn na sítnici máme najednou předměty, věci. Vidíme je i na fotografii, která není ani prostorová. Kde se tam vzaly? – Vezměme jiný příklad. Vcházím do kuchyně, kde je prostřeno k večeři. Na stole leží talíře a já samozřejmě bez přemýšlení vím, že jsou kruhové – přesto, že se mi na sítnici promítají jako elipsy. Stůl přede mnou je pravouhlý, obdélný – přesto, že ho vidím jako lichoběžník. No dobře, řeknete, je zkrátka zkreslený perspektivou. Ale dokud mi to někdo poprvé neřekl, měl jsem vždycky dojem, že ho jako pravouhlý *vidím*. Že bych perspektivní zkreslení nějak restituoval, že bych ho odstraňoval jako v projektivní geometrii, nemůže připadat

v úvahu: kdo takovou věc někdy dělal, ví, jaká je to pracná operace. Přinejmenším vědomě tedy žádnou restituci či opravu neděláme, ale talíř rovnou vidíme jako kruhový a list papíru jako obdélník.

Vejdete do třídy a vidíte stolky a židle. Kdyby to po vás někdo chtěl, mohli byste je snadno spočítat. Teprve když si na to dáte dobrý pozor, zjistíte, že třeba žádnou z těch židlí nevidíte celou. Kus opěradla vyčnívá nad stolkem, kus nohou vidíte pod stolkem. Ale kdybyste rovnou začali počítat, neměli byste s tím nejmenší problém: ani by vás nenapadlo, počítat ty dva kusy židle, které ve skutečnosti vidíte, jako dvě židle. Vy prostě rovnou a bezpečně víte, že opěradlo a nohy patří k sobě, i když „to mezi nimi“ není vůbec vidět.

Tahle jednoduchá „operace“, kterou děláme stokrát denně a ani o tom nevíme, není ve skutečnosti vůbec jednoduchá. Ukázalo se to ve chvíli, kdy se ji lidé pokusili uskutečnit na počítači. Asi jste někdy slyšeli o průmyslových robotech. Složitější robot má televizní kameru a počítač, který by se měl vyznat v tom, co má robot před sebou. Odborně se tomu říká „scéna“. A teď se k velkému překvapení vědců ukázalo, že rozložit „scénu“ z různobarevných skvrn, jak je snímá kamera, na jednotlivé předměty v perspektivě, je úloha nesmírně obtížná, kterou se dosud podařilo vyřešit jen pro několik málo předmětů velice jednoduchých tvarů: krychlí, válců, jehlanů. Je-li jich víc nebo mají-li složitější tvary, nedá se úloha zatím vůbec řešit. I počítač musí předem „vědět“, co se v jeho scéně může vyskytnout. Samotné skvrny nestačí.

Člověk se většinou pohybuje v prostředí, které zná. I když přijde do cizího bytu nebo do jiného města, věci, které tam vidí, jsou zase podobné. Takže člověk zpravidla „vidí“ tak, že před sebou poznává předměty, které už zná. Když se setká s něčím úplně novým, co ještě nikdy neviděl, snaží se najít aspoň čemu se to podobá. Tak říkali Indiáni lokomotivě „ohnivý kůň“ a kořalce „ohnivá voda“. Proto třeba benzinovému čerpadlu dodnes běžně říkáme „pumpa“ a ručnímu ovladači počítače „myš“, i když mnozí z nás obyčejnou myš nikdy neviděli. Právě proto, že člověk vidí spíš tak, že poznává známé předměty a věci, než že by zkoumal neznámé, proto se také tak snadno „přehlédne“ a splete. Na tom je založena spousta různých iluzí, triků a někdy i podfuků. Podvodník naskládá na sebe nařezané papírky, navrch a dospod dá stokorunu a všechno úhledně přelepí pás-

kou. Jeho oběť „vidí“ balíček stokorun. Na divadelním jevišti stačí pár latí a kus pomalovaného plátna a diváci „vidí“ vesnickou chalupu nebo tropický prales. To také může vysvětlit, proč bělochovi připadají všichni černoši nebo Japonci tak stejní – a naopak: v jejich tvářích se málo vyzná a tak v nich poznává jen „černocho“ nebo „Číňana“.

Jiný hezký příklad toho, jak nevidíme to, co máme na sítnici je třeba čtení korektur. Kdo se v tom nikdy necvičil, tiskové chyby prostě nevidí. Čte „správně“, co tam má být – i když ve slovech chybí písmena, jsou všelijak přeházená atd. To jistě nepůsobí oční čočka ani sítnice. Člověk, který špatně vidí, může mít se čtením nesnáze, ale ty se týkají správných i nesprávných slov stejně. Automatické „korigování“ nesprávných písmen a tiskových chyb jenom dokazuje, že „vidíme“ často jen to, co „máme vidět“, někdy dokonce jenom to, co chceme vidět.

Jak je to nyní se sluchem? Učili jsme se, že člověk slyší zvuky. Budiž. Sedíte u otevřeného okna a slyšíte, jak si někdo na ulici píská „Žlutou ponorku“. Dejme tomu, že nejste muzikant a neznáte noty. Žlutou ponorku byste nedovedl v notách napsat a ani nevíte, jestli začíná c nebo g. Takže neslyšíte či nepoznáte jednotlivé tóny, ale právě Žlutou ponorku. Poznáte ji, i když je transponovaná, to jest výš nebo níž, než by měla být. Slyšíte a poznáte ji dokonce i tehdy, když ji neslyšíte od začátku. Písnička, jako je Žlutá ponorka, ovšem chvíli trvá a přísně vzato ji nikdy „slyšet“ není: v každé chvíli mohu slyšet jen jeden tón nebo akord. A přece ji neposlouchám tak, že bych musel vzpomínat, co bylo předtím. Prostě ji slyším a poznám jako celek. – U sousedů se někdo učí na klavír. Hraje „Skákal pes přes oves“ a hned ve třetím taktu vždycky sáhne vedle. Když to udělá po páté, můžete vylétnout z kůže. Jak je to možné, když písničku nikdy nezahrál správně? Odkud víme, že sáhl vedle? A proč nás to tak rozčiluje?

Po ulici jede auto. Jede rychle, a přesto je vidím docela ostře, ne rozmazané jako na fotografii. Stejně ostře vidím zároveň auto i nehybnou ulici, pozadí – ne jako fotograf, který může zachytit ostré auto jen tak, že je objektivem sleduje a má pak rozmazané pozadí. Jak mohu vidět pohyb, když v každém okamžiku je auto právě „někde“ a film je také tak (nehybné) zachytí? Teprve když se na film dívám, vidím zase plynulý pohyb.

Naše nejdůležitější smysly, zrak a sluch, mají hodně odlišnou povahu. Očima se můžeme podívat tam nebo jinam a můžeme je

také zavřít. Naproti tomu sluch je „všesměrový“ a nevypíná se zcela ani ve spánku: jinak by nás budík nevzbudil. Zrak je hlavní smysl naší aktivity, kdežto sluch je spíše smysl „obraný“. Proto máme i v jazyce vedle slovesa vidět ještě také dívat se a podívat se. Na někoho si můžeme „posvítit“ a někoho „probodnout očima“. Naproti tomu ke slyšení se pojí naslouchání a poslouchání, poslušnost. Je zajímavé, že dravci mají zvlášť dokonalý zrak, kdežto plachá zvířata žijí spíš podle sluchu. Zrak vytváří obraz světa okolo, kdežto sluch je smyslem jazyka a řeči, komunikace mezi námi. Ostatní „klasické“ smysly, chuť, čich a hmat, jsou zase úplně jiné: jsou to smysly „na blízko“, jak říká Kant. Jejich informační obsah nedokážeme ani zhruba odhadnout, protože nevíme, jak ho měřit. Nemají pro nás zdaleka takový význam, ale dodávají světu punc skutečnosti: co nevoní ani nepáchne, co nemůžeme ochutnat a na co si nemůžeme sáhnout, není tak docela skutečné.

Na němém filmu nebo na televizi s vypnutým zvukem je cosi přízračného, někdy velice směšného. Právě proto, že jsou „němé“. Podobně i na dobře známém místě se nám zvuky potmě zdají být jiné, zvláštní, zlověstné. Chybí jim totiž „obraz“. Protože člověk za normálních okolností nevnímá „obraz“ a „zvuk“ zvlášť, ale obojí dohromady. Jedno bez druhého působí nepřirozeně, někdy směšně a jindy třeba příšerně. Proto je člověk tak citlivý na to, když se obraz a zvuk „rozjedou“, třeba při špatně dabovaném filmu.

OTÁZKY

- Uveďte jiné příklady, kdy „nevidíme nic“!
- Co s nimi můžeme dělat? Jak dosáhnout toho, abychom se v nich vyznali?
- Co se pro nás změní, když se naučíme azbuku, řecké nebo hebrejské písmo? Vidíme pak totéž?
- Všimněte si rozdílů mezi přímo slyšenou hudbou, nahrávkou a reprodukcí. Proč různé jiné zvuky při reprodukci tolik ruší, kdežto při poslechu na koncertě si jich ani nevšimnete?
- Běžně říkáme, že to a to je „neskutečné“. Kdy a proč? Zažili jste to už někdy doopravdy? Jak jste si s tím poradili?

3. VNÍMÁNÍ A POZORNOST

Sedíte doma v pokoji, máte před sebou policičky s knihami, mezi nimi televizor a jeho obrazovku. Tam se něco pohybuje, ale vy si teď čtete nebo děláte něco jiného. Najednou se ozve z televize pronikavý výkřik. Podíváte se na obrazovku a obrázek vás zaujme, začnete ho sledovat. Za chvíli vás to buď přejde a řeknete si, že tam „nic není“, anebo zavřete knížku a budete se tomu příběhu věnovat. Je-li zvlášť přitažlivý nebo napínavý, „vidíte“ za chvíli jen to, co se děje na obrazovce – jako kdybyste byli „v ní“. A teprve když detektivka skončí, protřete si oči a zase vidíte polici, knihy, televizor. Když si zkusíte vzpomenout na nějakou pozoruhodnou scénu z filmu, uvidíte ji před očima bez tohoto okolí – a přitom na vaší sítnici v té chvíli docela určitě bylo.

Když si člověk soustředěně prohlíží nějaký drobný předmět, minci, poštovní známku, mravence nebo hodinový strojek, dává si ho co nejbliž k oku. Jenže oko má velice široký zorný úhel, takže i na vzdálenost dvaceti centimetrů je naše zorné pole stále veliké: řádově 60 krát 30 cm. Potřebuji-li soustředit pozornost na plochu ještě menší, optika oka mi v tom nepomůže, protože nemá žádný „zoom“ a blíže než na nějakých deset – patnáct centimetrů už se ani nedovede zaostřit. Tady pak nastupuje „zoom“ soustředěné pozornosti, který dokáže pravé divy. Když otevřete

třeba náramkové hodinky, nevidíte nejdřív skoro nic. Až po chvíli se trochu „rozkoukáte“ a začnete rozeznávat nějaké tvary. Budete-li se dívat dost dlouho a pozorně, uvidíte i detaily menší než desetina milimetru. Ale stačí zvednout oči a kouzlo je pryč: musíte začínat zase od začátku. Jen to podruhé půjde trochu rychleji, protože už máte nějakou zkušenost.

Pozornost, to jest soustředění záměru na určitou část zorného pole, zřejmě také nějak řídí zaostřování oční čočky. To zřejmě funguje úplně jinak, než automatické ostření fotoaparátů s infračerveným paprskem: oko žádný paprsek nevysílá. Možná, že funguje pokusem a omylem, my sami o tom ale vůbec nevíme: podívám se tam nebo jinam a oko se „samo“ zaostří. Teprve když to nedokáže, to jest ztratí potřebnou pružnost, musí pomoci brýle. Ty už ovšem samy „nedělají“ vůbec nic, jen mechanicky zkracují či prodlužují ohniskovou vzdálenost oční čočky.

V rušném prostředí člověk dokáže sledovat, co mu druhý říká, i když je jeho hlas několikanásobně slabší než hluk „pozaď“. Když se takový rozhovor nahraje na pásek a reprodukuje, není mu rozumět. Naopak všechny šумы ruší v reprodukci daleko víc: proto je nahrávání hudby taková věda. Při přímé komunikaci člověku zřejmě značně pomáhají i druhé smysly: techniku „odezírání“ používají nejen neslyšící. I zdravý člověk rozumí lépe, když vidí mluvícímu na ústa. Ze směsi zvuků si člověk dokáže vybrat, co ho zajímá. Může to být jeden z hovořících hlasů, jeden z nástrojů v orchestru, ale také třeba určitý šramot nebo pískání, podle něhož automechanik hledá poruchu v motoru. Jak toho dosáhne?

Naše vnímání tedy není vůbec jednoduché. Podobnost s televizní nebo zvukovou technikou je spíš jen povrchní. Naše smysly nejsou jen snímače nebo čidla a já sám nejsem záznamové zařízení, které jen věrně registruje, co se kde šustne. Už při samotném vnímání dovedeme silně ovlivnit, co uvidíme a uslyšíme, a co se stane „rušivým pozadím“. Přitom se tento výběr nijak nepodobá třeba filtrům, jaké používají zvukaři: nevybíráme si jen podle výšky tónu nebo podle směru, odkud zvuk přichází. Když si dáme záležet, můžeme spolu hovořit i ve velmi hlučném prostředí – a jindy přeslechneme nebo přehlédneme právě to nejdůležitější. Ostatně slavný detektiv vyniká právě tím, že uviděl, co všichni ostatní přehlédli. Kouzelník ve varieté toho umí využít: v rozhodující chvíli udělá nápadný pohyb levou rukou, aby si divák nevšiml, že pravou tahá z rukávu další pingpongový míček. Rozhodující

rolí tu zřejmě hraje naše zaměření, soustředění a pozornost. Jinými slovy to, co já sám chci a nechci vidět nebo slyšet. Filozofové potom mluví o „intenci“: s tou se ještě několikrát setkáme.*

Naše pozoruhodné smyslové vybavení a zejména zázrak pozornosti zřejmě kdysi vznikly v prostředí hodně odlišném, než v jakém žijeme dnes. V přírodě se člověk dívá spíš do dálky a sleduje větší předměty, než třeba našinec při čtení. Proto tolik městských lidí musí nosit brýle. Naše pozornost je však také zařizena na prostředí, kde jsou podněty nesrovnatelně chudší. Ještě před sto lety byl sytě barevný předmět velice vzácný: květ, pták, drahokam. Všechno ostatní bylo šedé, hnědé, zelenavé. Pokud se v přírodě něco pohybuje, je to spíš klidný pohyb větvi ve větru, vody a mraků. Jen tu a tam přeletí pták a mihne se zvíře. Dnes žijeme v prostředí, které nás dojmy soustavně zahlcuje. Naši vnímavost a schopnost pozornosti jsme se naučili také využívat – často jedni proti druhým. Pestře barevné plochy, silné a krásné zvuky, světelné signály a nápisy – to všechno důmyslně chytá naši pozornost. Nejen reklamou, ale i časopisy a novinami, obaly na zboží, šaty, voňavkou a nalíčením, tím vším dovedeme útočit na pozornost ostatních, ale také otupovat schopnost pozornosti vůči méně agresivním podnětům. Na vrcholu všeho je dnes televize, nejúčinnější návnada každé pozornosti, která diváka redukuje na pouhý chomáček stále bičovaného vnímání. Kdo si úplně navykl na televizní pozornost, těžko se už přiměje všimnout si také skutečnosti, která je daleko méně barevná, pestrá, pohyblivá a napínavá. Nakonec by se nám mohlo stát, že člověk skončí podobně jako třeba žába, která prý nehybné předměty vůbec nevidí. A ten, kdo nás dokáže krmit pestrými a mihotavými obrázky, nás bude schopen dostat kamkoli bude chtít.

* Ale už teď se můžete podívat do slovníku na konci knížky.

O T Á Z K Y

- Všimněte si, co ve které chvíli skutečně vidíte a slyšíte!
- Co nejvíc upoutává naši pozornost?
- Co znamená, že jsme si něčeho nevšimli, že jsme to přehlédli?
- Jak je na člověku vidět, že ho něco zaujalo a zajímá?
- Popište, podle čeho se orientujete v samoobsluze, v knihkupectví, když listujete obrázkovým časopisem! Co jste na první pohled přehlédli?
- Jak a na co nás chytá plakát, reklama?
- Co uděláte, když chcete někoho zaujmout?

4. VĚCI, SLOVA A POJMY

Řekli jsme, že vidíme a vnímáme „věci“: vidíme stůl, slunce na obloze, slyšíme houkat záchranku. Kde se ale tyhle „věci“ berou? Televizní kamera je nerozpoznává a robot s tím má nesmírné potíže. Naopak člověk nemůže jinak, než vidět právě věci. Dokonce i když si nemůže vzpomenout, jak se té které říká, vidí „tohle to“, na co může ukázat prstem. Dívám-li se na mikrofotografii, rentgenový snímek nebo abstraktní obraz, nevidím vlastně „nic“. Kdybych si měl pamatovat, co jsem tu viděl, nebo kdybych to chtěl někomu sdělit, musel bych si tu změť čar a skvrn nějak pro sebe pojmenovat, rozdělit ji tak, aby mi jednotlivé části něco připomínaly, aby se staly „věcmi“. Nějak podobně kdysi dávno vznikla souhvězdí na obloze a každé malé dítě si takhle „zviditelňuje“ různé nesmyslné útvary v mracích, skvrny na stropě („mapy“) nebo trhliny v omítce. Na starých mapách bývala třeba Evropa znázorněna jako královna s hlavou ve Španělsku, s pravou rukou v Itálii – a my Češi se dodnes chlubíme, že jsme „v srdci Evropy“.

Naopak v běžném prostředí, které známe, se nám věci před očima hladce vyloupávají ze svého okolí: stůl, židle, květináč, koberec. Přitom každá z nich může zase mít nějaké části, které k ní patří: stůl má desku, nohy, zásuvku. Proč je pro nás věci

právě stůl, a ne třeba noha? Často je to proto, že stůl drží pohromadě: dá se přenést jinam, ale jen vcelku. Je to také proto, že stůl jako takový k něčemu potřebujeme, že nám k něčemu je a slouží. Pro truhláře, který stoly dělá, je noha nebo zásuvka nejspíš také „věc“, než ji ke stolu namontuje. Právě v prostředí, kde od dětství nejčastěji jsme a kde jsme se naučili světu rozumět, to jest doma, jsou poměry krásně přehledné a jednoduché. Kdyby se mne někdo zeptal, co je u nás v kuchyni, bez váhání bych začal jmenovat stůl, sporák, polici, dřez, lednici, tři židle a lavici. Věci, které se dají odnést, oddělit od okolí a zacházet s nimi samostatně. Možná ještě okno, lampu, dveře – jenže ty už se tak snadno odnést nedají. Určitě by těch věcí nebyl nekonečný počet a jejich seznam není ani nijak „subjektivní“: v hotelových pokojích někdy visí na stěně a v podnicích, kde má každá „věc“ své inventární číslo, mají takové seznamy někde v úctárně.

A to ostatní? Zdi a strop – jsou to také „věci“? Snad. Ale když si malé dítě všimne odprýsklého smaltu na sporáku nebo smítka na koberci (dospělí si jich nevšimnou), dostane mne trochu do úzkých: co to je? „No, to je jen – jak bych ti to řekl – to není nic.“ Odpověď není tak hloupá, jak se na první pohled zdá: odprýsklý smalt skutečně není žádná věc. A smetí na koberci? Je to věc? K ničemu není a správně by tam ani nemělo být. Podobně na otázku, co bylo dnes v novinách nebo v zaměstnání, řekneme většinou „nic“ – myslíme ovšem „nic zvláštního“, co by stálo za řeč, co by bylo k něčemu a mělo nějaké jméno. Ne nadarmo řecké *logos* znamená zároveň slovo, rozum i smysl. Ostatně i české „věc“ znamená jednak to, co se dá vzít do ruky, ale hlavně to, co nás zajímá, k čemu zaměřujeme pozornost, o čem se mluví: „Dostavte se k jednání ve věci...“

V kuchyni je tedy jistý počet „věcí“. To ale vůbec neznamená, že by to tam vypadalo jako ve skladišti. Ty věci jednak obsahují další věci – na sporáku jsou hořáky, je tam trouba (kterou nemohu vzít do ruky), ve stole je zásuvka s příbory. Jednak jsou ty věci nějak uspořádány, nějak spolu souvisí a někam patří. Nad dřezem je polička s nádobím, nad lednicí skříňka s pytlíky cukru a mouky. Všechno má své místo a každý ví, co znamená „udělat pořádek“, „uklidit“. Mezi tím vším se nějak pohybuje „my“, to jest já, manželka a děti. Máme tam svá oblíbená nebo aspoň vysezená místa a kdykoli něco potřebujeme, víme, kam pro to sáhnout. „Naše kuchyň“ – to není jen hromada věcí (matematik by řekl „množina“), ale také to, co je v nich, jejich

sestavění a uspořádání, vztahy a prostory mezi nimi. Místo, kam patří hrnce a lžice, kde se myje nádobí, kde sedává táta, a kout, kde lehává pes. Malé děti jsou na toto uspořádání velice citlivé a staří lidé v něm už těžko snášejí jakékoli změny.

V takovém prostředí jsme vyrostli jako děti a tam jsme se naučili, co jsou to věci: co je stůl, židle, struhadlo, utěrka. Mimochodem řečeno, ten stůl, na kterém jsme se to učili, „náš stůl“ zůstane pro mnohé z nás až do smrti něčím zvláštním, bude jak si stolovatější než všechny ostatní. Postupem času k tomu začaly přistupovat další „věci“, které už nejsou tak pěkně oddělené a přehledné, nedají se vzít do ruky a odnést: schody a ulice, strom, zahrada a les, mrak na obloze, louže nebo chodník. A pak jsou „věci“, u kterých už uvozovky napsat musíme, protože to vlastně žádné věci nejsou: vítr a déšť, teplo a zima, ráno a večer, radost a zlost. Jenže v té době jsme už věděli, že když o něčem chceme mluvit, musí to mít nějaké jméno – a tak je dostaly i ony.

Poměrně brzo jsme se také naučili, že podobný stůl je i v pokoji a u babičky, že stoly jsou všude a že to všechno jsou stoly. To slovo najednou neznamena jen jednu určitou věc, ale mnoho různých, podobných, možná i všechny dohromady. Takovým názvům pak my dospělí říkáme pojmy. Pro všechny z nás znamenají více méně totéž a znamenají to vždycky: slovo „stůl“ znamená právě stůl – nejenom tehdy, když ho mám před sebou, ale stejně i tehdy, když tu žádný není a já někoho požádám „sežeňte nějaký stůl“. Nebo když se rozhlédnu po krajině a řeknu, že je „rovná jako stůl“.

Když jsme mluvili o vidění, řekli jsme prostě, že vidíme věci. To je ovšem pravda jen v nejjednodušším případě a ještě jen zčásti. Věci totiž zpravidla vidíme v nějaké souvislosti, nejčastěji v té, že nám k něčemu jsou, mají pro nás nějaký význam. Jinak bychom si jich ani nevšimli. Tak židle není určena nějakou definicí, nýbrž tím, že se na ní sedí. Všimnu si jí právě tenkrát, když hledám, kde se usadit. Úplně stejná a tatáž židle však může mít těch významů víc. Jako děti jsme na ní jezdili jako na koni. Když to nejde jinak, poslouží i jako stůl. Někomu slouží jako cvičební nářadí a při hospodské rvačce to může být účinná zbraň. Podobně je to s kdečím. Když vejdu do cukrárny, nevidím uhlohydráty, nýbrž dorty a cukroví. Přišel jsem sem totiž ne proto, abych je zkoumal, nýbrž protože mám na ně chuť. Zato kdybych se jich přejedl, přestanou mě zajímat a budu si je možná i ošklivit. Dort může ovšem změnit význam i jinak: když

spadne na zem, je z něho najednou smetí a odpadek a leckdo se ho bude štítit vzít do ruky. Chemik by sice mohl tvrdit, že zůstal vlastně stejný (jen se trochu rozplácl), jenže se dostal do jiné souvislosti, má najednou jiný význam. Právě proto, že malé děti vidí především významy, mohou si tak snadno hrát s čímkoli. Krabička může být jednou dům, jednou postýlka a jindy třeba auto – jak je zrovna potřeba. Naopak krásné autíčko s elektrickým pohonem je daleko méně univerzální a tudíž i hůře použitelné: může v nejhorším představovat i stůl nebo loďku, ale v takovém případě je lepší ulámat mu kolečka.

Skutečnost, že věci mohou dostávat a nést různé významy a že člověk běžně pracuje spíš s významy než s věcmi jako takovými, je pro nás velmi důležitá. Dovoluje pochopit nejen dětské hry, ale i básnické a symbolické užívání věcí, divadlo a náboženskou symboliku: všude tam mohou obyčejné věci znamenat něco neobyčejného – dostávat jiný význam. Kultura a civilizace nás však navíc obklopuje věcmi, které by samy o sobě žádný význam a smysl neměly a dostávají ho jen konvencí. Tak když se policista za křižovatkou ptá provinilého řidiče: „Neviděl jste nic?“, nemá na mysli stromy, oblaka, ani krásnou slečnu, nýbrž jen barevná světélka, která se v okolí křižovatek často vyskytují. Nejsou tu totiž pro potěšení kolemjdoucích, nýbrž nesou zvláštní konvenční význam, například „zastav“. Naopak vesele blikající červené světélko na levém blatníku neznamena pozdrav protijedoucímu kolegovi (i když ho tak tramvajáci používají), nýbrž řidičovo pevné odhodlání při nejbližší příležitosti zahrnout doleva.

Se světem se tedy setkáváme prostřednictvím významů, což může život různě komplikovat. Tatáž věc může mít pro různé lidi různé významy – a to nám mohou přesně říci jen oni sami. Jestli je krabička od sirek v dané chvíli právě loď, auto nebo opravdu jen krabička, nemůže nikdo rozhodnout: na to bychom se děti museli zeptat, a není dokonce ani jisté, zda by nám uměly přesně odpovědět. Děti, ale i dospělí lidé si totiž často libují v tom, že významy věcí nečekaně střídají. Tato oblíbená hra se často vyskytuje v anekdotách; připomeňme jen jednu z neznámějších. Blázen vede na provázku zubní kartáček a napomíná Fifinku, aby se neloudala. Psychologicky školený dozorce chce zapříst vlídný rozhovor a zeptá se, jak se pejskovi daří. Blázen se dotčeně ohradí, že o žádné Fifince nic neví – tohle je přece, jak každý vidí, obyčejný kartáček. A když je dozorce z dohledu, prohodí přes rameno: „Tak dneska jsme ho, Fifi, dostali!“

Takové hrátky s významy a dvojnáčetnostmi jsou sice náramná věc, pro účinné sdělování přesných informací, jež mají vést k určitému cíli, jsou však zřetelnou překážkou. Proto se věda na rozdíl od běžného života snaží významy nějak zkrotit a zavést pro věci názvy pokud možno jednoznačné, nezávisle na souvislostech a hrách, které s nimi právě provozujeme. Podle příkladu s Fifinkou by se mohlo zdát, že to není takový problém: stačí se ode všech významů odmyslet a vzít věc samu tak, jak je. Jenže co to je, kartáček na zuby zbavený svého významu, to jest čištění zubů? Pro někoho, kdo si zuby nečistí, třeba pro brazilského Indiána? Ale nemusíme chodit tak daleko. Téměř všechno, co roste na zeleninové zahrádce – kapusta, zelí, květák, kedlubny a kdoví co ještě – jsou z botanického hlediska jen zrůdné varianty jediné a téže „věci“, to jest rostliny brukev zelná, *Brassica oleracea* L. Zkuste tohle vysvětlit zelináři nebo kuchaře. Naopak všechno to, pro co zahradník vystačí s jediným pojmem „plevel“, věda pečlivě třídí do desítek různých druhů, rodů a čeledí. Kdo z nich má pravdu a co je „věc sama“?

Zřejmě nezbyvá než uznat, že to i ono jsou významy, jenže po každé jiné. Pro třídění a rozlišování svých významů má věda vlastní obecná pravidla, nezávislá na každodenních souvislostech a jak jsme právě viděli, někdy přímo proti nim. Díky tomu, že věda věnuje svým významům výslovnou a soustavnou péči, může být její použitelnost na zahrádce nebo v kuchyni omezená, nicméně její významy čili pojmy vynikají tím, že jsou reprodukovatelné (všichni dobří botanici pojmenují předložené býlí stejně) a přesné (každé jiné nazvou jinak). Starší vědy, které ještě vycházely z běžné zkušenosti, jako právě botanika, se snažily užívat slov běžného jazyka a jen je zpřesňovat. Pak se ovšem může stát, že se věda a běžný jazyk na některých místech rozejdou: řeknu-li „pampeliška“, měl bych dodat, zda mluvím jako laik a mám tedy na mysli běžný žlutý plevel, botanicky smetanku obecnou, anebo jako botanik a míním skutečně daleko méně známou rostlinu, pampelišku podzimní, *Leontodon autumnalis* L. Po těchto špatných zkušenostech dává dnes věda přednost slovům neběžným nebo cizojazyčným (ve fyzice řeckým, jako třeba atom, nebo vůbec jen vymyšleným, jako třeba kvark, v zoologii a v medicíně latinským), u nichž je taková záměna vyloučena.

Pojmy jsou velice jednoduchý a účinný prostředek, jak se v nějaké oblasti vyznat tak dobře, jako v naší kuchyni, kde pro